

De maatschappelijke relevantie en irrelevantie van de sociologie

Harry B.G. Ganzeboom

Inleiding

Mij is gevraagd een kritisch perspectief te bieden op de stellingen van Glebbeek en De Vos die in hun bijdrage 'Heeft de sociologie een toekomst? Over de hardnekkige onvolledigheid van de sociologische beroepsbeoefening' (A) het alarm luiden over de deplorabele toestand van de Nederlandse, *if not* internationale, sociologie, (B) de grondoorzaak van deze toestand blootleggen en ten slotte (C) een uitgewerkte aanbeveling doen om ons uit de problemen te helpen. Kort samengevat komen hun stellingen op het volgende neer. Het alarm dient geslagen te worden naar aanleiding van de teruglopende belangstelling om sociologie te gaan studeren, waarvoor zij geldige langetermijnevidentie aanvoeren. Als oorzaak wordt aangewezen het gebrek aan maatschappelijke relevantie van de met name op wetenschappelijk onderzoek gerichte universitaire sociologie, die er niet in geslaagd is – zoals fatsoenlijke en succesvolle (maatschappij)wetenschappen zou betamen – een exclusieve en algemeen als nuttig ervaren maatschappelijke beroepspraktijk te creëren, zoals de psychologie de psychotherapeutische behandelingen heeft, de pedagoog de begeleiding van het moeizaam opvoedbare kind, de juridische wetenschap de advocatuur of het notariaat en de econoom de bedrijfsvoering. Wie wil er een vak studeren, dat niet een duidelijk beroepsperspectief biedt? Hun aanbeveling ten slotte is dat sociologen zich gaan richten op het object van de sociale welvaart (welzijn), in het bijzonder zoals het bewerkstelligd zou worden door de primaire sociale orde, de wereld van informele en wederkerige sociale relaties, van gemeenschappen, die het substraat van elke samenleving zou vormen. Pas als sociologen erin slagen zich op deze manier een praktisch toepassingsgebied te veroveren, waarop zij een unieke competentie hebben en andere wetenschappelijk disciplines niet, zijn er overlevingsmogelijkheden voor het vak.

Graag zou ik zijn begonnen met de opmerking dat het gemakkelijk is op deze visie een kritisch perspectief te bieden, omdat zij zoveel biedt waarmee ik het oneens ben. Maar ik doe dat niet omdat ik in veel opzichten de analyse van Glebbeek en De Vos wel kan onderschrijven. En daar waar ik het oneens ben met hun stellingname, is de mijne vaak niet optimistischer. Sterker nog, ik ben het het meest oneens met hun aanbevelingen die ons een uitweg moeten leiden, maar heb juist op dat punt weinig nieuws te bieden. Toch zie ik in de nabije en verdere toekomst wel een maatschappelijke rol voor sociologen weggelegd en geloof ik zeker in het voortbestaan van de sociologie als wetenschappelijke discipline. Mijn stelling is dat ons specialisme juist het sociaal-wetenschappelijk *onderzoek* moet zijn, iets wat Glebbeek en De Vos juist aanwijzen als bron van de problemen.

Is de Nederlandse sociologie in crisis?

Hoewel ik zeer vereerd ben door de redactie van *Mens & Maatschappij* te zijn genodigd om u in deze discussie de nodige strohalmen te bieden, vind ik het minder elegant dat diezelfde redactie ons in artikelen en marginalen het gras voor de voeten wegmaait door alvast de stellingen van Glebbeek en De Vos te verwerpen. Dronkers brengt in zijn marginaal in het geweer dat het absurd is om het nut van een wetenschap te willen aflezen aan de belangstelling van studenten daarvoor. Dat doen ze in de bètawetenschappen toch ook niet? Daar ben ik het mee eens. Ik zou hieraan zelfs willen toevoegen dat het heel goed mogelijk is dat er een inverse relatie bestaat tussen aantallen studenten en kwaliteit van een vak. Werd er meer en betere sociologische kennis geproduceerd toen het vak rondom 1970 werd overstroomd door aankomende studenten, zoals Glebbeek, De Vos en ikzelf?

Gaat de sociologie er inderdaad zo op achteruit als Glebbeek en De Vos beweren? Met Dronkers denk ik dat dit een kwestie is die je genuanceerder moet bekijken dan alleen via instroomcijfers. Naast Dronkers' ontkenning van de directe relatie tussen belangstelling bij aankomende studenten, wil ik daartegen drie argumenten aanvoeren.

Ten eerste zijn er erg veel kennisgebieden waaraan niet direct het woord sociologie verbonden is, maar die naar hun aard toch onder de wetenschap van de samenleving kunnen worden gerekend. Sociologie van de communicatie, industriële, bedrijfs- en organisatiesociologie mogen als specialisaties binnen sociologieopleidingen nagenoeg verdwenen zijn, in de corresponderende kundes (communicatiewetenschappen, bedrijfskunde, organisatiekunde) vinden we materieel veel sociologie terug. Natuurlijk, zulke kundes karakteriseren zich door een multidisciplinair karakter en er is daarom beslist geen alleenvertoningsrecht voor sociologische ideeën, maar traditionele vraagstellingen, theorieën en onderzoeksmethoden van ons vak zijn in deze afgeleide kundes zonder veel moeite herkenbaar. In een optimistische bui zou je de groei van verzelfstandigde toepassingsgebieden ook als een succes van de sociologie kunnen interpreteren. Onze mislukking zit niet zozeer in gebrek aan belangstelling voor sociologie, als wel aan ons gebrek aan succes de boodschappen van de sociologie als sociologie te verkopen en ons bij de inrichting van deze kundes onmisbaar te maken. Dat blijft echter, hoe je het ook bekijkt, wel een mislukking.

Ten tweede kan men wijzen op het succes van de sociologische zienswijze en het onloochenbare feit dat sociologische begrippen en theorieën het alledaagse theoretiseren en handelen doordrenken. Vorstelrijke kerstboodschappen, regeringsverklaringen, bedrijfsplannen en beleidsnota's zitten vol met perspectieven die rechtstreeks uit de maatschappijwetenschappen in den brede zijn weggelopen. Sociale cohesie, calculerende burgers, vertrouwen in de overheid en bedrijfscultuur: het zijn maar een paar voorbeelden van maatschappijwetenschappelijke ideeën die algemeen ingang hebben gevonden. Het bekijken van de samenleving als een sociale orde en het bekijken van leden van de samenleving als mensen in een *sociaal verband* is helemaal geen vanzelfsprekende zienswijze. Daartegenover staan bijvoorbeeld het pure marktdenken van de economen, het individuele perspectief van de psycholoog en de pedagoog, en het genetisch perspectief van de bioloog. Je kunt hiertegen inbrengen dat de socio-

logische zienswijze in deze concurrentie van ideeën momenteel niet aan de winnende hand lijkt te zijn, maar je kunt toch moeilijk volhouden dat ze verdwenen is. Ik ben niet de eerste die het opmerkt: als de sociologie ten onder gaat, is het mede aan haar succes. Sociologisch gedachtegoed is gemeengoed geworden, het zijn weinig omstreden en weinig verrassende inzichten geworden. Misschien dat we onze hoop juist moeten vestigen op het feit dat de andere perspectieven juist weer aan de winnende hand zijn.

Ten derde onderschat het gebruik van de studenteninstroom als relevantie-indicator het feit dat er toch ook een behoorlijke hoeveelheid sociologie in onze maatschappelijke instituties te ontwaren is. Sociologie als sociale technologie, het idee is zo oud als het woord sociologie zelf. Als het ergens in praktijk gebracht wordt, dan is het nog steeds in ons land, waar regelmatig sociologen en andere sociale wetenschappers belangrijke bestuurlijke functies bekleden. Peper, Van Dam, Van Kemenade, Wallage en zelfs onze vorstin zijn bekende gezagsdragers die uit ons of een naastgelegen vak afkomstig zijn. En dan kent ons land als bekroning het Sociaal en Cultureel Planbureau, waarvan de naam, meer dan de werken, het jarenzestig-maakbaarheidsideaal belichaamt, en dat onder leiding staat van een socioloog. Evenzo hebben sociologen een belangrijke rol in andere onderzoeksinstanties als de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, de Algemene Rekenkamer en het Centraal Bureau voor de Statistiek. Als ik de inbreng van de Nederlandse sociologie in vorming en evaluatie van overheidsbeleid uiteenzet voor buitenlandse collega's, vallen zij vaak om van verbazing. Ik herinner me nog dat een bekende Amerikaanse socioloog met wie ik dit besprak, reageerde met de opmerking 'we would settle for having an economist in government'.

Zo zwart als Glebbeek en De Vos het voorstellen, is het dus ook weer niet. De evaluatie van de bestaande situatie hangt af van waar je de grenzen trekt tussen wetenschappen, kunsten en toepassingsgebieden. Definieer je de sociologie als een deeldiscipline, dan moet je niet verbaasd staan als je weinig toepassingen waarneemt. Zie je haar als een algemene moederdiscipline (voor mijn part maatschappijwetenschap geheten), dan kun je je knopen anders tellen. Niet alleen zijn sociologische gezichtspunten gemeengoed in dit land, ook kun je nog steeds beleids- en overheidsorganen aanwijzen die weliswaar niet exclusief bij de sociologie behoren, maar daarmee toch een aanwijsbare relatie hebben.

Dit zijn allemaal bemoedigende gezichtspunten, maar toch steekt het. De sociologieopleidingen, die zich met die naam blijven tooien, hebben te kampen met geringe studentenaantallen en nog geringere aantallen afgestudeerden. De enige opleidingen die nog op redelijke populariteit onder aankomende studenten kunnen bogen, zijn multidisciplinaire opleidingen die de binding met de grotere discipline vaarwel hebben gezegd (zoals Algemene Sociale Wetenschappen aan de UU en Sociaal-Culturele Wetenschappen aan de VU). Dat bedreigt de sociologie niet alleen als academische discipline, want het is wel erg ruim bemeten dat je in Nederland op zes plaatsen sociologie kunt studeren, maar het zit mij op andere plaatsen nog meer in de weg. Nederlandstalige (en trouwens ook Engelstalige) sociologietijdschriften zien hun abonneebestand slinken, bij de academische boekhandels is de kast met sociologische werken gereduceerd tot een plankje 'mens en maatschappij', bij De Slegte moet ik mijn antiquarische titels inmiddels zoeken tussen meters voor mij irrelevante psychologie en peda-

Mens & Maatschappij

gogie. Ook de Nederlandse Sociologische Vereniging heeft te maken met een afkalvend ledenbestand. En ik maak me er helemaal geen illusie over dat we het einde van dit afkalvingsproces in zicht hebben. Veel van deze sociologische instituties drijven in feite nog op de kurk van de grote instroom van de jaren zeventig, toen sociologie in de mode was. Ik vermoed dat pas bij de pensionering van mijn eigen generatie het werkelijke dieptepunt in NSV-lidmaatschap, tijdschriftabonnementen en gepubliceerde boektitels bereikt zal zijn.

Een niet onbelangrijk probleem vind ik ook dat een geringe studenteninstroom betekent dat de vijver waaruit we sociologisch talent kunnen vissen, steeds kleiner wordt. In die zin hebben Glebbeek en De Vos het bij het rechte eind als ze de studenteninstroom als een groot probleem aanwijzen. Met Dronkers betwijfel ik of dat nu veroorzaakt wordt door gebrek aan kwaliteit van de Nederlandse sociologie dan wel een gebrekkige vraag naar haar afgestudeerden of producten. Maar de geringe instroom vormt wel een mogelijke bedreiging van de kwaliteit van afgestudeerden en producten. Bij de onderzoeksschool ICS pogen we dat te repareren door onze nieuwe aanwas voor bijna de helft uit niet-sociologen te betrekken. Psychologen, wiskundigen en huishoudkundigen blijken dan soms goed om te bouwen te zijn tot verstandige sociaal-wetenschappers en brengen daarbij hun eigen competenties mee. Ik vermoed dat de sociologie – wil zij overleven – in steeds toenemende mate op instroom uit andere wetenschappen aangewezen zal zijn.

De diagnose: het ontbreken van de buitenuniversitaire beroepspraktijk

De klacht over de irrelevantie van de sociologie doordat zij zich niet richt op een bestaande beroepspraktijk komt bekend voor. Niet voor niets halen Glebbeek en De Vos de Rotterdamse beleidssocioloog Van Doorn van stal om hun betoog kracht bij te zetten. Van Doorn maakte zijn programma bekend in 1964 en was toen op het toppunt van zijn roem. Hij stond aan het hoofd van een van de grootste sociologieopleidingen van het land, die dicht aanschurkte tegen de economie. In het Utrechtse waren Thoenes en Becker (een leerling van Van Doorn) met de vakgroep Planning en Beleid iets later de vertegenwoordigers van dit standpunt. Wat Glebbeek en De Vos als algemene aanbeveling naar voren brengen, een beleidsadviserende sociologie, is dus allerminst nieuw. Misschien moet dat onze argwaan wekken. Als het zo gemakkelijk was om een beroep 'beleidssocioloog' in te richten, waarom hebben eerdere pogingen in die richting dan zo weinig succes gehad? Je kunt toch niet zeggen dat Van Doorn en de zijnen niet hun best hebben gedaan?

Nu is er met de arbeidsmarkt voor sociologisch afgestudeerden eigenlijk al heel lang weinig mis, er is al jaren geen substantiële werkloosheid meer. Al die sociologisch opgeleiden hebben hun weg op de arbeidsmarkt gevonden, maar tot een beroepspraktijk van samenlevingsadviseur heeft dat niet geleid. Sociologen die zich buiten het academisch bedrijf bewegen, bevinden zich in banen, waarbij sociologie doorgaans niet tot de strikte ingangseisen behoort. Zij moeten concurreren met andere sociaal-wetenschappers die zich in toegepaste of algemene segmenten van de arbeidsmarkt voor hoger opgeleiden zitten en het is niet zeldzaam dat ze concurreren met andere academici, zoals juristen, geografen, economen of

bestuurskundigen. Daar is helemaal niets vreemds aan en dat geldt voor al die genoemde disciplines – die volgens Glebbeek en De Vos wel een uitgewerkte beroepspraktijk zouden hebben – net zo.

Glebbeek en De Vos verzetten zich tegen de eenzijdige op wetenschappelijk onderzoek gerichte oriëntatie van de sociologie. Een wetenschap die zich uitsluitend op onderzoek en kennisverwerving richt, zou in hun ogen eenzijdig zijn. De bulk van de werking van een discipline zou juist gezocht moeten worden in toepassing van kennis, zoals medische wetenschap met name huisartsen en specialisten aflevert, praktijkbeoefenaren die zelf maar weinig aan kennisverwerving bijdragen, maar wel de ruggengraat van een vak vormen. Een onderzoeker is slechts een theoreticus die weinig gehoor zal vinden.

Hier strijkt het betoog me wel tegen de haren in, want als ik nu één kaart zie waarop de opleidingen sociologie kunnen wedden, dan is het die van sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Anders dan de neiging tot sociale technologie waarmee de discipline sinds het begin van haar bestaan behept is en waarvan voor mij nu wel vaststaat dat het ondanks herhaaldelijk proberen nooit wat is geworden, geloof ik namelijk wel in het maatschappelijk nut en de toepasbaarheid van sociologisch – of algemener: sociaal-wetenschappelijk – onderzoek. Juist op dit punt staan we sterk. De sociologie is niet uniek, maar onderscheidt zich van andere sociale wetenschappen door specialisatie in ten minste één onderzoeksmethode, die van het kwantificerende survey. Vragenlijstconstructie, attitudemeting, steekproeftrekking, dataverwerking, het is allemaal niet uniek sociologisch, maar het zijn wel terreinen waarop sociologisch opgeleiden een herkenbare deskundigheid hebben en waarvoor zij gedegen trainingen hebben ingericht. Als er nu één beroep is waarvan ik vind dat sociologisch opgeleiden ervoor uniek gekwalificeerd zouden kunnen zijn, is het dat van sociaal-wetenschappelijk onderzoek, van feiten, samenhangen en systemen. En dan doel ik niet allereerst op wetenschappelijk onderzoek dat in eerste instantie de uitbreiding van theoretische kennis tot oogmerk heeft. Het gedegen (en langjarig) in kaart brengen van de publieke opinie, consumentenwensen, onderwijsmobiliteit, stemgedrag, inkomensverschillen of slachtofferschap van criminaliteit valt nu juist niet op door de hoogdravende theoretische diepgang, maar is eerst en vooral beschrijvend van aard, fact-finding. Men kan zulke fact-finding-expedities als beschrijvend afdoen, maar dat vind ik helemaal geen diskwalificatie. Sociaal-wetenschappelijk onderzoeker is in mijn ogen dan ook een heel eerzaam beroep, waarvan ik meen dat we al onze afgestudeerden er in meerdere of mindere mate op moeten voorbereiden. Het is een vak met zijn eigen vaardigheidseisen en competenties, dat je je door goed onderwijs eigen kunt maken, en waarnaar in de praktijk behoorlijk wat vraag blijkt te zijn. Zoals Glebbeek en De Vos opwerpen, is het mede door het ontbreken van een unieke beroepstoepassing geweest dat sociologen zich op het wetenschappelijk onderzoek als specialisme hebben geworpen, meer dan aanpalende disciplines. Mijn voorstel is nu van deze nood een deugd te maken, liever dan opnieuw reeds ondeugdzame recepten te proberen.

De primaire orde als object

Ten slotte het derde punt uit het betoog van Glebbeek en De Vos, dat het wenselijk zou zijn wanneer de sociologen zich zouden concentreren op de primaire sociale orde (spontane wederkerigheidsrelaties) als hun uniek object. Op dit punt kan ik mij het minst vinden in hun betooglijn. Om te beginnen vind ik het me moeilijk voor te stellen waartoe dit voorstel nu precies moet leiden. Moeten sociologen adviesbureaus voor huwelijk en echtscheiding beginnen? Moeten bedrijfs sociologen zich voortaan uitsluitend richten op de informele relaties tussen personeelsleden? Houdt de socioloog als overheidsadviseur zich voornamelijk bezig met de inrichting van nationale feest- en gedenkdagen, het decoratiestelsel en ghostwriting van kerst- en nieuwjaarstoespraken? Dit lijkt me toch een onwenselijke inperking.

Glebbeek en De Vos leiden hun advies met name af uit een tegenstelling tussen economen en sociologen in hun aanpak van samenlevingsprocessen. Economen zien de markt als het coördinatiemechanisme bij uitstek, sociologen weten dat stabiele sociale relaties ook door primaire processen van wederkerigheid op elkaar afgestemd kunnen worden. Socialisatie, identiteitsvorming en het spontaan gegenereerde stelsel van maatschappelijke regels en normen zijn dan de processen waar de socioloog zich bij uitstek mee bezig zou moeten houden.

Deze tweedeling van coördinatiemechanismen is mij echter veel te simpel, zo simpel dat de voor de socioloog belangrijkste coördinatiemechanismen zelfs helemaal worden overgeslagen. Immers, naast markt en primaire relaties kennen we nog meer manieren waarop de leden van een samenleving hun handelingen op elkaar afstemmen. Zo bestaat er het idee dat het inrichten van overheden een manier is om de samenleving te coördineren. Moeten we de stellingen van Glebbeek en De Vos nu zo verstaan, dat sociologen zich maar beter niet meer bezig kunnen houden met de vorming van overheidsbeleid, politieke participatie, de effectiviteit van overheidsbureaucratieën, de werking van juridische procedures, om maar wat klassieke onderwerpen te noemen? De leden van de samenleving worden evenwel niet alleen door overheden gecoördineerd, zij vormen ook allerlei organisaties voor dit doel. Zo bestaan er bedrijven, waarin het handelen van mensen (personeel, managers, eigenaars) op elkaar wordt afgestemd om een bepaald product of dienst tot stand te brengen. En je hebt vrijwillige organisaties, zoals vakbonden, voetbalclubs en kerkgenootschappen, waarin mensen zich verenigen, met als doel om een product of een bepaalde dienst tot stand te brengen, dat op de markt niet te koop is en dat je in je eentje of met al je primaire relaties bij elkaar niet kunt maken. Overheden, bedrijven en organisaties zijn op hun beurt weer te beschouwen als een samenbundeling van spontane normen, formele afspraken en afdwingbare regels die de handelingen van de betreffende samenlevingsleden met elkaar in verband brengen. Moeten sociologen zich nu voortaan terughouden van onderzoek en advies over organisatievormen, regelgeving en planprocessen? Het lijkt me dat dit toch een al te drastische inperking van het sociologische bedrijf zou inhouden.

Er is echter nog iets mis met de tegenstelling tussen door economen bestudeerde markten en door sociologen bekeken primaire relaties als coördinatiemechanismen die Glebbeek en De Vos postuleren. Die twee zijn geen alternatieven, maar ze zijn met elkaar verbonden. Het

2001, jaargang 76, nr 1

kan Glebbeek en De Vos toch niet ontgaan zijn dat er nu juist nogal wat economische wetenschap is die helemaal niet markten met volledige of onvolledige mededinging als enig model van economische coördinatie zien? Als markten zo efficiënt zijn, zouden er helemaal geen overheden, bedrijven of organisaties bestaan, zo weten economen al sinds de door Glebbeek en De Vos aangehaalde Ronald Coase. Daarom zijn economen in hoge mate geïnteresseerd in de rol van beperkte informatie, gewoontevorming, verwachtingen, beperkte rationaliteit en referentiekaders, allemaal ideeën die je op de een of andere manier met klassieke sociologische theorievorming in verband kunt brengen. En daarom zijn economen ook in hoge mate geïnteresseerd in huwelijkssluiting, criminaliteit, bedrijfsculturen, politieke participatie, stemgedrag en zelfs religie, allemaal traditionele items op de sociologische agenda. Sinds Durkheim – in wiens voetsporen Glebbeek en De Vos lijken te willen treden – bestaat er binnen de sociologie een traditie om economische en sociologische verklaringswijzen tegenover elkaar te zetten, maar de boodschap van de laatste twintig jaar is nu juist geweest dat dit een valse tegenstelling is. Sociologen doen er beter aan om de utilitaristische verklaringswijzen die ons uit de economie worden aangereikt, te accepteren en verder uit te werken dan de oppositie daarmee te blijven zoeken. Sociologische vraagstellingen, economische verklaringsmodellen en geavanceerde sociaal-wetenschappelijke onderzoekspraktijken, dat is een combinatie waar we nog lang mee vooruit kunnen.